ЖУРНАЛ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ
Том 10 (№ 4). Грудень 2011
Видання Тернопільського національного економічного університету

Міжнародна економіка

Галина МАРКОВСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РАМКАХ ЄС-15 ТА СПІЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Резюме

Розглянуто особливості регулювання міграційних потоків у рамках ЄС-15. Проведено аналіз інституційних рівнів управління міграцією в країнах-членах та запропоновано поділ національної міграційної політики країн-членів як у рамках внутрішніх міграційних потоків країн-членів ЄС, так і щодо мігрантів із третіх країн.

Ключові слова

Спільна міграційна політика ЄС, міграційне законодавство, трудова міграція, ЄС-15.

Класифікація за JEL: J61.

© Галина Марковська, 2011.

Марковська Галина, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Україна.

Постановка проблеми. Міграція створює всі можливості для задоволення потреб ринку в робочій силі, оскільки саме мігранти вирізняються високою мобільністю, невибагливістю та поступливістю порівняно з національною робочою силою. Європейський Союз уже давно став одним з основних центрів тяжіння мігрантів. Постійні зміни в економічній та політичній ситуаціях у країнах-членах демонструють необхідність активного розвитку комплексної європейської міграційної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимало наукових та публіцистичних праць присвячено різним питанням у сфері міграції, зокрема вивченню питань державного управління міграціями. Серед них слід виокремити напрацювання таких західних учених, як Г. Беккер, Р. Брубейкер, В. Ісаїв, Г. Крігер, В. Кристаллер, Д. Массей, О. Старк [10], М. Тодаро [12] та інші. Вагомий внесок у розвиток наукових досліджень міграційних процесів, вивчення причин і соціально-економічних наслідків міжнародної міграції населення зробили українські вчені: А. Гайдуцький [1], І. Гнибіденко [2], Т. Драгунова [3], Е. Лібанова, Ю. Макогон, О. Малиновська, О. Овчиннікова [5], Т. Петрова, І. Прибиткова, С. Пирожков, О. Позняк [8], А. Поручник, Ю. Римаренко, М. Романюк, А. Румянцев, А. Філіпенко, С. Чехович, М. Шульга, О. Хомра [9] та інші.

Формулювання завдань і цілей статті. Метою статті є аналіз механізмів регулювання міграційних процесів у 15 країнах-членах ЄС у рамках спільної міграційної політики ЄС, визначити характер національних міграційних політик даних країн.

Виклад основного матеріалу. Сучасні події у світі (військові заворушення в Лівії, Тунісі, Єгипті тощо) змушують уряди країн-членів ЄС посилити контроль над міграційними процесами. Оскільки загострюється потреба в загальній стратегії управління міграційними потоками, Європейська Комісія дедалі більше закликає країн-членів об'єднати свої зусилля для забезпечення подальшого розвитку та реалізації спільної міграційної політики, що базується на чітко визначених принципах і засадах. Кожна країна-член ЄС має право визначати власну політику з питань міграції. Тим не менше, існують законодавчі акти, які визначають основи міграційної політики країн та встановлюють певні зобов'язання перед співтовариством.

Спільна міграційна політика ЄС передбачає гнучку систему заходів, які повинні забезпечити соціально-економічний розвиток ринку ЄС, сприяти посиленню партнерства між країнами – учасниками міграційного процесу та реалізувати спільно поставлені цілі. На сьогодні ця політика повинна здійснюватися за такими основними напрямками:

1) заохочення трудової міграції;

2) політика інтеграції мігрантів у країні призначення;

3) боротьба з нелегальною міграцією та торгівлею людьми;

4) спільні правові норми реалізації візової політики та політики надання притулку;

5) співпраця з третіми країнами у сфері контролю над обсягами міграції;

6) спільний контроль обсягів міграції усіма країнами-членами ЄС.

Міграційна політика країн повинна передбачати цілий спектр різноманітних заходів. Це демографічні обмеження, регулювання ринкових потреб, соціальних очікувань, охорона здоров'я, торгівельні зобов'язання, забезпечення безпеки, загальний розвиток країни, підвищення освітнього рівня тощо. Майбутній вибір механізмів активної міграційної політики має бути приведено у відповідність до здібностей, освіти та кваліфікації потенційних мігрантів. Крім того, уряди країн повинні створити необхідні умови для самих мігрантів. Навіть якщо прогнози передбачають кількісний і якісний дефіцит робочої сили, урядам будуть потрібні набагато сильніші докази, щоб переконати суспільство в необхідності залучення іноземної робочої сили. Це означає, що в той час як прогнози можуть слугувати основою для політики планування в галузі освіти, ринку праці, соціального забезпечення та соціальних реформ, цілком імовірно, що міграційна політика буде залишатися лише на стадії короткострокових заходів. У цьому контексті розробка середньострокової та довгострокової політики в галузі трудової міграції створить можливості вирішення демографічних та економічних проблем Європи.

Перед ЄС та країнами-членами постає завдання вироблення надійного механізму заохочення робочої сили, що передбачає такі заходи:

1) аналіз поточних, середньострокових та довгострокових потреб ринків праці країн-членів ЄС;

2) покращення міграційного клімату в країнах, що належать до менш привабливих для мігрантів кластерів, шляхом оцінки поточного та майбутнього потенціалу країн;

3) створення та розвиток загальноєвропейської системи національних «профілів» країн, що міститиме інформацію про особливості ринків праці, систем працевлаштування, характерні ознаки міграційних процесів та загальну інформацію про ринок праці;

4) удосконалення трудового права та покращення системи працевлаштування;

5) розвиток програм отримання нових знань і навичок, покращення кваліфікацій, програми підготовки мігрантів у країнах походження;

6) заохочення розвитку в країнах самостійного підприємництва серед мігрантів шляхом законодавчої підтримки, полегшення умов самозайнятості та надання пільг.

Розширення Шенгенської зони та введення віз для найближчих сусідів створює найбільшу останніми роками перешкоду для міжнародного обміну людським капіталом. Дуже часто впровадження візового режиму інтерпретується не лише як спосіб забезпечення безпеки зовнішніх кордонів ЄС, а й також як дискримінація громадян третіх країн. Для реалізації принципів рівноправства та партнерства необхідно пом'якшити болісні наслідки візового режиму з країнами Шенгенського договору, що передбачає забезпечення простішого доступу до віз для звичайних громадян, які дотримують усіх правових норм та виконують свої зобов'язання.

Міграційне законодавство країн-членів ЄС суттєво відрізняються, особливо якщо поглиблено аналізувати міграційну політику ЄС-15. Країни, що першими вступили до ЄС, зіткнулися з проблемами неврегульованих міграційних потоків, торгівлі людьми, нелегальної міграції, експлуатації робочої сили, дискримінації тощо. Так, у рамках політики боротьби з нелегальною міграцією уряд Португалії проводить масову легалізацію мігрантів, щоб частково вирішити проблему з нелегальним працевлаштуванням. Однак наявність незалежного ринку робочої сили в рамках ЄС змушують країни, що потерпають від напливу, наприклад легалізованих в Італії чи Іспанії мігрантів, частково закривати свої ринки праці.

Міграційна політика в рамках ЄС-15 має такі особливості:

1) Італія, Португалія, Франція, Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Греція виступають країнами-донорами робочої сили. Відповідно, міграційне законодавство цих країн насамперед визначає засади захисту прав та інтересів мігрантів закордоном, заходи з регулювання від'їзду робочої сили, доступ до ринків праці тощо;

2) Люксембург, Ірландія, Бельгія, Німеччина, Австрія, Латвія, Данія, Швеція, Фінляндія – країни-реципієнти робочої сили. Міграційне законодавство цих країн містить положення щодо регулювання приїзду мігрантів, їх перебування в країні, створення сприятливого адаптаційного клімату, розвиток інтеграційної політики тощо.

Спільна міграційна політики ЄС більшою мірою визначає засади регулювання міграційних потоків саме з третіми країнами, тоді як право на вільне пересування громадян країн-членів ЄС залишається непорушним. Через брак робочої сили у висококваліфікованих і малокваліфікованих секторах, які базуються в Європі, компанії дедалі частіше звертаються до ринків праці в країнах, що розвиваються, заохочуючи до роботи їх громадян. Якщо більш детально розглянути міграційну політику ЄС-15, то можна побачити доволі цікаві тенденції. Так, наприклад, країни, що є донорами робочої сили в рам-

ках внутрішніх міграційних потоків у ЄС, застосовують заходи ліберального характеру щодо управління міграційними процесами у відповідній країні. З іншого боку, країни, що потерпають від потоку мігрантів, застосовують жорсткіші методи регулювання. Таким чином структура міграційної політики ЄС-15 щодо мігрантів із третіх країн має такий вигляд:

1) Країни з ліберальним типом міграційної політики (Італія, Іспанія, Португалія);

2) Країни з поміркованим типом міграційної політики (Ірландія, Швеція, Фінляндія, Австрія, Греція);

3) Країни з консервативним типом міграційної політики (Франція, Німеччина, Великобританія, Люксембург, Данія, Бельгія, Нідерланди).

Рисунок 1

Схема ринку робочої сили країн-членів ЄС (ЄС-15) відповідно до внутрішніх міграційних потоків

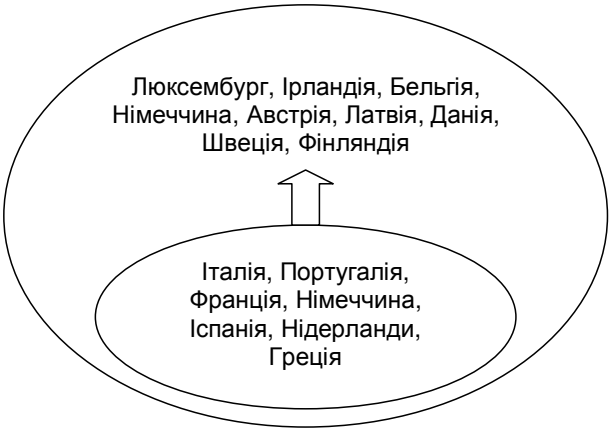

Джерело: розроблено автором.

У рамках цих типів політик для забезпечення справедливого ставлення до громадян третіх країн, що проживають на законних підставах, перед Європейським Союзом постає питання реалізації таких пріоритетних заходів:

1) удосконалення законодавчої бази щодо надання притулку громадянам третіх країн;

2) забезпечення мобільності людського капіталу та обмін робочою силою на основі принципів партнерства та рівноправства, що сприятиме створенню ефективного потенціалу в країнах-учасниках міграційного процесу;

3) розширення програм співпраці з країнами, що активізували міграційні потоки в ЄС, а саме з африканськими країнами, країнами Латинської Америки та Карибського басейну, Азії та розробка спільного підходу з питань міграції;

4) створення всіх умов для кругової міграції, що сприятиме розвитку як країн призначення, оскільки зменшить навантаження на ринку праці, так і країн походження шляхом отримання мігрантами нового досвіду чи фінансового капіталу і його використання у відповідній країні;

5) укладення договорів про соціальний захист мігрантів із третіх країн;

6) співпраця з третіми країнами, щоб забезпечити управління кордонами у відповідних країнах походження та транзиту.

До недавнього часу мета багатьох країн полягала в тому, щоб залучити висококваліфікованих мігрантів, забезпечуючи їм такі стимули і пільги, як постійне місце проживання та возз'єднання родин. Низькокваліфіковані мігранти є тією категорією населення, що користується найменшими пільгами. Під час економічної кризи багато країн призначення намагалися зменшити потік трудових мігрантів, часто в результаті громадського тиску або ж корегуючи кількісні межі міграції, обмежуючи можливості зміни статусу мігрантів чи поновлення дозволів, застосовуючи додаткові умови до неконтрольованих потоків трудових мігрантів, реалізуючи програми повернення мігрантів.

Чимало країн призначення, таких як Великобританія, Італія, Португалія, Іспанія, впроваджували більш низькі квоти, суворіші вимоги імміграції. Ці заходи стосуються і низько-, і висококваліфікованих мігрантів. Наприклад, у лютому 2009 р. Німеччина скасувала тест ринку праці при працевлаштуванні висококваліфікованих мігрантів, якщо вони отримали освіту в країні або в німецьких навчальних закладах за кордоном, вимогу щодо суми інвестицій для іммігрантів-інвесторів скорочено з 500 до 250 тис. євро [4].

Іспанія в грудні 2009 року прийняла новий закон про імміграцію, який містить суворіші положення про возз'єднання сімей. У рамках більш широкої реформи міграційного законодавства в липні 2009 року Італія представила суворіші вимоги щодо доходу (встановлений на рівні мінімального соціального доходу (5,3 тис. євро) плюс 50 % цієї суми на кожного члена сім'ї [4]) і медичного страхування для возз'єднання сімей. Дорослі діти та батьки старші від 65 років можуть бути допущені в країну, якщо вони перебувають на утриманні мігранта, і зобов'язані не працювати.

Для ринку ЄС пріоритетним є імпорт людського капіталу на тимчасовій основі, тобто необхідно створити всі сприятливі умови для законного тимча-

сового працевлаштування. Уряди країн запроваджують короткострокові поворотні програми, щоб обмежити вхід на територію країни і переконують або навіть змушують мігрантів повернутися до їх країни походження [11]. Чимало країн вдаються до тимчасових програм міграції. Тимчасові програми міграції часто критикуються за просування до постійної міграції. Удосконалення тимчасових програм включає такі важливі елементи, як щільніша співпраця з країнами призначення і походження та сильніші стимули для повернення мігрантів, як, наприклад, мобільні пенсії. Світова економічна криза 2008–2009 рр. показала необхідність розвитку таких програм, оскільки в умовах економічного занепаду програми допомагають покращити ситуацію щодо зайнятості населення та зменшити навантаження на ринках праці.

Вагоме місце посідає регулювання міграційних потоків між країнами-членами ЄС. Особливістю цих міграційних потоків є висока мотиваційна сторона, відсутність віз та, в більшості випадків, відсутність обмежень, можливість зміни місця перебування без додаткових перешкод. Крім того, характерною ознакою внутрішньої міграції в межах ЄС є те, що вона має більш тимчасовий характер, порівняно із зовнішньою. Міграційна політика країн в умовах розширення ЄС суттєво відрізняється, оскільки країни або ведуть відкриту політику, яка, однак, передбачає квотування для працівників із країн, що пізніше приєдналися до ЄС, або політику рівності поряд із мігрантами з третіх країн. На сьогодні питання регулювання міграційних потоків із країн, що пізніше приєдналися до ЄС, є відкритим. Ситуація на ринку праці вимагає від країн системи контролю над міграційними потоками навіть у рамках країн-членів ЄС.

Розширення ЄС у 2004 та 2007 рр. також суттєво вплинуло на напрям міграційної політики. Після вступу нових країн загострилися питання обліку міграційних потоків, посилення навантаження ринків праці, загострення проблеми соціального забезпечення, зростання конкуренції за робочі місця тощо. Активізація міграційних потоків із країн, що нещодавно вступили, змусили багатьох країн переглянути свою національну міграційну політику. Так, після розширення ЄС у 2004 р. Великобританія, Ірландія та Швеція відкрили доступ до свої ринків праці. Залежно від терміну перебування у Великобританії чи Ірландії та виду зайнятості, мігранти отримали право на соціальні виплати та доступ до системи соціального забезпечення. Більшість країн-членів, хоч і підтримують обмеження, усе ж таки частково спростили чинні національні режими доступу, стали більш ліберальними. Швеція є єдиною країною, яка справді гарантує свободу вільного пересування працівників, оскільки не встановлює обмеження кількості виданих дозволів на перебування.

Деякі країни (Бельгія, Німеччина, Греція, Франція, Люксембург, Іспанія, Фінляндія) проводили доволі реструкційні заходи з питань міграції. Так, мігрант із країн, що нещодавно приєдналися до ЄС, повинен подавати заяву на дозвіл працевлаштування, позитивне рішення якої залежить від того, чи не-

має бажаючих серед місцевого населення або громадян інших країн-членів ЄС, у той час як Австрія, Італія та Португалія впровадили систему квот для мігрантів із країн, що нещодавно приєдналися.

Що стосується розширення ЄС у 2007 р., то десять країн-членів (Чеська Республіка, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Польща, Словенія, Словаччина, Фінляндія і Швеція) лібералізували доступ до своїх ринків праці на початкових етапах для громадян Болгарії та Румунії. Враховуючи складність питань, пов'язаних із міграцією, часткові домовленості було визначено шляхом приєднання договорів розширення ЄС 2004 і 2007 рр. Вони функціонують за формулою 2-3-2 , тобто для перших двох років після приєднання доступ для мігрантів до ринків праці країн-членів залежить від чинного законодавства та політики даних країн. Згодом національні заходи міграційної політики може бути продовжено ще на три роки. Якщо країна-член ЄС виявить порушення норм функціонування ринку праці, національні заходи регулювання міграційних процесів застосовують ще протягом двох років [7].

На сучасному етапі після розширення процес реалізації засад спільної міграційної політики ЄС значно динамізувався. Усі країни-члени ЄС працюють над своїми політиками в рамках реалізації принципів вільного пересування, оскільки це не просто концептуальна основа вільного ринку праці ЄС, а й ключова передумова успішного процвітання країн, що отримують вигоду від міграційних процесів, та сприяє посиленню світової конкурентоспроможності ринку ЄС.

З розширенням ЄС Європейська Комісія розпочала Політику сусідства та в 2004 р. опублікувала Стратегічний план з метою розширення співробітництва з новими сусідами ЄС. У рамках цього підходу нові країни-сусіди сформулювали Плани дій, які ґрунтувалися на вже чинних документах, таких як договори про партнерство та співпрацю. Ці Плани дій є основою для співробітництва з країнами-членами ЄС у сфері прикордонного контролю, управління процесами законної міграції, протидії торгівлі людьми та управління пересуванням працівників-мігрантів [6].

Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП) сприятиме реалізації Політики сусідства в 2007–2013 рр., замінивши наявні тематичні та регіональні програми для третіх країн. Допомогу в рамках даної політики буде спрямовано на спільні програми для розбудови відносин між регіонами країн-членів ЄС і сусідніх країн. Модель допомоги в рамках ЄІСП ґрунтується на багаторічному виділенні коштів, партнерстві та спільному фінансуванні. Очікується, що Європейський фонд регіонального розвитку братиме участь у співфінансуванні транскордонного співробітництва в рамках ЄІСП [6].

Отже, питання спільного міграційного законодавства у рамках як ЄС-15, так і ЄС-27, уже давно є предметом постійних дискусій. З одного боку, ринок ЄС потребує напливу мігрантів через скорочення чисельності населення та зростання частки осіб непрацездатного віку в ЄС, що допоможе за

рахунок напливу дешевої робочої сили підтримувати стабільний розвиток країн-членів. Однак, разом з тим, міграція призводить до постійних конфліктів між місцевим населенням та мігрантами, культурних та релігійних протистоянь, що вимагає від міграційного законодавства селекційного характеру політики країн. Крім того, вагомим фінансовим навантаженням для економіки країн-членів є депортація нелегалів, кошти на яку країни могли б використовувати на інтеграцію мігрантів у країнах їх перебування (інтеграційні курси із знання мови, культури, звичаїв країни). Податкова система країн потребує легалізації мігрантів, хоча б з метою використання коштів на їх соціальне забезпечення.

Підсумовуючи все вищесказане, можна з упевненістю сказати, що за останні роки ЄС та країни-члени поступово формують основи загальної правової бази з питань міграції, надання притулку та боротьби з нелегальною міграцією. На сьогодні основними цілями міграційної політики ЄС є розвиток партнерських відносин з країнами походження, транзиту та призначення; загальноєвропейська система надання притулку, що відповідає умовам Женевської конвенції та зобов'язанням країн-членів за міжнародними договорами; справедливе ставлення до громадян третіх країн (рівні права та свободи); комплексний підхід в управлінні міграційними процесами.

Законодавча база спільної міграційної політики ЄС потребує постійного доповнення відповідно до нових зобов'язань та сучасних умов. Політика повинна враховувати потреби національних ринків, тоді як національні міграційні політики повинні відповідати загальній структурі міграційної політики ЄС. Спільна міграційна політика повинна базуватись на таких принципах, як чіткість, прозорість та справедливість, і має бути спрямованою на заохочення до легальної міграції. Для реалізації цих принципів на практиці ЄС та країни-члени повинні:

- визначити чіткі та прозорі правила в'їзду й перебування в ЄС;
- надати інформацію для потенційних мігрантів та шукачів притулку, зокрема про їх права та обов'язки як резидентів ЄС;
- надавати підтримку та допомогу в дотриманні умов в'їзду та перебування у країнах походження, а також призначення;
- забезпечити гнучку загальноєвропейську візову політику.

Таким чином, мета спільної політики з питань міграції складається з трьох частин: по-перше, поставити питання міграції в більш широкому контексті, з урахуванням рушійних сил міграційних потоків, наслідки міжнародної міграції для країн; по-друге, дати огляд міграційної політики співтовариства і того, як міграція впливає на вирішення питання інтеграції у співтовариство завдяки зовнішнім програмам співробітництва та політики, по-третє, вказати можливі зміни в політиці, які могли б поліпшити внесок спільноти в більш

ефективне управління міграційними потоками, у тому числі припинення нелегальної міграції та торгівлі людьми, подолання ксенофобських настроїв та дискримінації, заохочення легальної міграції.

Висновки. Аналіз політичних дій, до яких вдаються країни, слід розглядати з точки зору короткострокових і довгострокових економічних і демографічних факторів. Негативний вплив світової економічної кризи на економіку країн змусив уряди як ужити невідкладних заходів у короткостроковій перспективі, так і внести зміни в політику країни з перспективою на майбутнє. Жорсткість іммміграційного контролю, яка відбувалася в кількох країнах призначення на території Європейського Союзу, може бути політично привабливим діянням лише в короткостроковій перспективі, але також важливо врахувати той факт, що, ймовірно, попит на трудових мігрантів у ЄС у довгостроковій перспективі не втратить своєї актуальності й ринок Європи продовжуватиме приваблювати мігрантів. Для підтримки конкурентоспроможності економіки, подолання демографічних проблем і подальшого розвитку кожної країни зокрема, країни-члени ЄС повинні зосередитись на перевагах від міграції. Помилковим є розгляд міграції у короткостроковій перспективі (проблеми зайнятості, рівень безробіття, напруженість на ринку між місцевими та іноземними працівниками). Світова економічна криза не лише внесла свої зміни в економіку країн з точки зору негативних наслідків, а і спричинила значні зрушення в політиці країн, вносячи свої корективи в міграційну політику країн.

Уряди країн повинні продумано будувати політику зайнятості, враховуючи галузеву та професійну потреби ринків у робочій силі, узяти до уваги не лише економічні чинники, а й зосередитися на людських і соціальних вимірах оцінки праці людей, активно боротися з нелегальною міграцією та сприяти інтеграції сімей мігрантів у суспільне життя. Мігранти мають бути захищені від дискримінації та ненависті до іноземного населення. Регулярні канали міграційних потоків повинні залишитися відкритими, а інформація відносно можливостей і ризиків міграції має бути доступною для всіх, щоб запобігти нерегулярній міграції та торгівлі людьми.

Раптові і нечіткі обмеження міграційних потоків можуть спричинити серйозні розлади соціально-економічної стабільності в короткостроковому періоді та сповільнення показників економічного зростання в майбутньому, збільшуючи витрати на пошук нової робочої сили та витрати на навчання після виходу національної економіки із кризового становища. Це може бути особливо шкідливим у випадку скорочення кваліфікованих мігрантів. Одужання національних економік у більшості країн приведе до їх значної індустріальної реструктуризації, що передбачатиме поповнення трудових ресурсів новими професійними навичками і збільшення нововведень. Країни походження не обов'язково втрачають переваги від цього і, можливо, навіть отримують користь, якщо систематичні міжнаціональні зв'язки між діаспорами наукових спільнот і місцевими вченими, у тому числі й тимчасові обміни між країнами, може бути гарантовано.

Література

1. Гайдуцький А. Характерні риси української трудової міграції за кордон / А. П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2010. – № 9. – С. 88-92.
2. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 19.
3. Драгунова Т. Характеристика трудового потенціалу населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я / Т. Драгунова, Л. Чвертко // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 7. – С. 38–45.
4. Малиновська О. А. Міграція в умовах глобальної фінансово-економічної кризи / О. А. Малиновська // Регіональна економіка. – 2010. – № 2. – С. 123–133.
5. Овчиннікова О. Р. Моделі і методи для організації досліджень потенційної міграції населення: авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / О. Р. Овчиннікова. – Хмельницький, 2003. – 20 с.
6. Огляд трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі// Міжнародна організація з міграції. – Київ. – 2007. – С. 24.
7. Офіційний сайт ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14287_en.pdf.
8. Позняк О. Групові міграції в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи / О. Позняк // Економічний часопис. – 2010. – № 2. – С. 34–48.
9. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України / О. Хомра // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 24.
10. Starc O. The Migration of Labor.Cambridge: Basic Blackwell, 1991.
11. Stephen Castles, Simona Vezzoli.The global economic crisis and migration: temporary interruption or structural change?/Unpublished Manuscript for Paradigmes (Spain)/Issue no. 2 / June 2009. – 68-75 p.
12. Todaro Michael P. Internal Migration in Developing Countries. Geneva: International Labor Office, 1976.

Стаття надійшла до редакції 29 листопада 2011 р.